

Բառենի երկու եպիսկոպոսին մի գլխի մէջ յիշելուց յետոյ, նոյն Բառենի երրորդ եպիսկոպոսին մի առանձին Դրդ գլուխն յատկացնելը կամ աղբիւրի տարբերութեան եւ կամ գլուխներ ստեղծելու փնտրի արդիւնք է հանգիստանում: Այդ մտքով պակաս հետաքրքիր չէ եւ հետեւեալը, միայնակեացնելի պատմութիւնը Զ. դպր. մէջ մեկուսի գիրքով ամփոփուած է 16րդ գլխի մէջ, ուր յիշուած են Գինք եւ իւր աշակերտները: Գյգպիտի խմբագրական վարժուչի տէր մի հեղինակ յանկարծ առանձին գլխով, եպիսկոպոսներին պատմութեան շարքում, Զ. դրդ գլխի մէջ պատմում է մի միայնակեացի մասին — Սոսոսով: Հասկանալի է, որ մի գրգիւզ պատճառ եղել է այդ բոլորի համար. եւ պատճառն այն է, որ 5 եւ 6րդ գլուխներն իրարից անբաժան մի հաստուած էին երբեմն, որը խմբագրողն երկու մասի բաժանելով թողել է իրար մասաւոր վիճակի մէջ էլ:

Կից այդ բոլորին նկատել հարկաւոր է նաեւ, որ Սասոսովի պատմութեան, Բառենի եպիսկոպոսների եւ միայնակեացների կրկնաբար յիշատակութիւնը մի խելացի հմտութեամբ դաստորոտած են երկրորդ ընդհանուր վերնագրի ընդարձակ գլուխներից առաջ եւ յետոյ. այդ հետաւոր գիրքով անցալի է դառնում միեւնոյն անձի. եւ նոյնիմաստ պատմութեան կրկնաբար յիշուելը, Բայց խմբագրողը ստիպուած է եղել հատուածներն իրար մէջ հիւսել, որպէս զի նրանց միութեան հետքն անհետաւայ. եթէ նախ երեւելի եպիսկոպոսների պատմութիւնը դաստորդը անընդհատ կերպով եւ ապա թէ՛ Յոհան եպիսկոպոսի պատմութիւնը կորգեր, արդարեւ՝ նիւթի, ոճի եւ շարագրութեան ասորբերութիւնը եւ կազմութիւնն ավելայայնի պիտի դարձնէին կցեցումը. դրանից խուսափելու ջանքով ահա՛ խմբագրողը վերցրել է երեւելի եպիսկոպոսների պատմութիւնը, երկու կէտ է արել եւ մէջ տեղում դասել է Յոհան եպիսկոպոսի պատմութիւնը 6 գլուխ նախագագաթ թողնելով եւ 5 կամ 6՝ հաշուած նաեւ. «գլխաւոր արեւշայից» Գինդի պատմութիւնը, յետ դասելով:

Խմբագրական պղծանքների շարքում դասում ենք նաեւ հեղինակի սովորական եւ գործածական ձևերը, եւ եղանակները, որոնց հաւուած են նրա գրիչը: Այսպէս առաջին երեք դպրութեան մէջ գլուխների սկսուածքներն ի մի խմբելով, թէ՛ կամենալով մի ընդհանուր կարգաւորութեան ենթարկել, իսկոյն աչքի կը զարնէ մի անվիճելի մեծամասնութիւն գլուխների,

որոնք սկսում են ժամանակ արտայայտող որեւէ խօսքով, որ միշտ աննորոշ միայն ունի սակայն — ապա, յայնմ ժամանակի, այնուհետեւ, ի ժաման, իբրեւ, յայնժամ եւ այլն: Նոյն այդ երեւոյթը նկատելի է ամէն մի դպրութեան համար, առանձին առաջ: Այդ ինչդուր Զ. դպր. բացատրութիւն է. 16 գլխից է այն կազմուած եւ նրանցից ինչ գլուխ մի նորաձեւ սկսուածք ունին — «էր», «եւ էր», Այդքանից յետոյ տեսնում ենք, որ առաջին երեք դպրութեան մէջ ընդամենը հարկւր քսան չորս գլխից միայն մի գլուխ համանման սկսուածք ունի: — «Եւ էր մարդպետն Հայր այր շար եւ ծանրաբարոյիչը» (Գ. 14): Այնուհետեւ դիտելով Զ. դպր. «էր» սկսուածք ունեցող գլուխները — այն է՝ 2, 5, 6, 11, 12, 13, 14, 15 — տեսնում ենք որ բոլորը մտնում են առաջին ընդհանուր վերնագրի տակ, բացառապէս՝ երեւելի եպիսկոպոսների պատմութիւնն հարորդող հատուածի մասերն են:

Խմբագրականի է պատկանում եւ վերնագրերի կազմութիւնը. մինչ 1, 2, 8 եւ 16 գլուխներն ընդարձակ վերնագրեր ունին, կազմուած 8, 5 եւ 3 առղբից, մնացած գլուխները մի չորուցամբ կազմութիւն ունին — «Եղբարս (այս անուն) եպիսկոպոսն»: Ինչից է առաջացել այս չորս գէր եւ 12 վտիտ վերնագրերի վիճակը. աւաղար լինելով՝ տեսնում ենք, որ չորս գէր վերնագրերը չորս մասնաբաժան նշխարներից մնացորդներ են, իսկ 12 վտիտ վերնագրերից տասն առաջին ընդհանուր վերնագրի մասն են, եւ երկուսն երկրորդ ընդհանուր վերնագրին: Այդ մեկնութեամբ չորս գէր վերնագրերը յուշարձաններ են չորուցամբ կրկնող 12 վերնագրերի շարադարձութեան մէջ, չորս մասնաբաժան նշխարների իրար կցման:

(Ընդունելի)

Գ. ՏԵՐ-ՊՈՂՈՍԵԱՆ

ԺԱՂԱՊԵՏՈՒԹ ԵՐԱՊԵՏ ՎՈՐԿԱՆՈՅ, ՆԻՌԻԹԻ ՊՈՏՏՈՒԹԵՆ ՀԵՏՈՅ ՄԻՅՈՒՆԻՐԵՆ ՄԵՏԵՆՈՒԹԻՐՈՒԹԵՆ
ԸՍՏ ՀՈՅՈՒԷՏ ՆԻՎ ՄԻՌԻ

(Ընդունելի)

11. Էս եթէ նոր գլուխ մը կը սկսինք՝ այս այն յաւելուածոյ մասանց համար է, որ այսպիսի ընդարձակածաւալ քննադատական երկնորթեանց վերջը գրեթէ անհրաժեշտ են: Նախընթաց վերջին տասներորդ գլխով

աւարտեցան քննութիւնը. կը մնան միայն քանի մը Եւսեբիք եւ Ուզղեիք (էջ 573—6) եւ վերջաբանին: Եւսեբիքաց մասին շատ բան չունինք նշանակելու: Գլխաւոր կենը Աղուեսնագորգ վրացիներն թարգմանութեան մասին սեղիկութիւնքն արդէն յիշեցինք վերն իրենց տեղը (Հմմտ. §518): Միւսներէն կարեւոր է յիշել մանաւանդ յաջորդը: Տեսնաւ որ Աղուեսագորգը է այն նաեւ արաբներէն, որ թարգմանած է Հայերէնէ: Սակայն ասիկայ միակ յիշատակարարը չէ որ Հայերէնէ թարգմանուած ըլլայ արաբներէնի: Դասեմք և ուրիշ դէպք մ'ալ Հայ գրականութենէ փոխառութեան՝ քրիստոնեայ Արաբացաց քով: Ժ.Ն. գարուն առաջին կիտուն Կալիֆոնաց առ Պաւղոս եւ Պաւլոս առ Կորնթացիս Ռիմոնի Հայերէն ձեռագիրն Հետ լինողն Հասած էր նաեւ անոր աբ-էթիք Ռաբիմոն-Ռիմոնի հայերէն փոխագրուած Հալէպի բնակէն մը: Աւելցնենք նաեւ որ Սէն-Մարտէնի Հրատարակած Վարդանայ առակաց խիստ քննադատութիւն մը լցոյ տեսած է Սիլվեստր առ Սասի արեւելագիրտին գրչէն: Վերջապէս «Բարուախօսի» Հին Հայ մատենագրաց քով եղած յիշատակութեանց ինդոքսն նկատմամբ կրնանք նշանակել նաեւ այն խօսքը, զոր կը գտնենք Ուխտանիսի Պատմութեան մէջ: Ուր Կիւրիոսի Համար կ'ըսուի թէ «Արպէս իժի եւ քարքի խցեալ էր զպահանջ իւր, զի մի լուիցէ զշաշն թովչի ճարտարի», սակայն կ'երեւայ ուղղակի Ս. Գրքէն ըլլալ:

Վերջաբանական մասն (էջ 577—582) ի հարկէ ընդհանուր Հայեցուածք մըն է բովանդակ գործոյն՝ ստացուած արգեանց եղբակացութեամբ եւ Համամառ ամբոփմամբ: Այնչիւրապէս ժամանակներէ ի Հայաստան գոյութիւն ունէին առասպելներ կամ զըղջներ կենդանական աշխարհէն, թերեւս կենդանական վէպ մ'ալ: Այս գրական Հարստութեան Հիմնական մասը կրնային Հալք ժառանգած ըլլալ իրենց նախահարցմէ՝ անոնցմէ որ ի Հայկի բնակէին արիական գաղթականութենէն յտաւ: Բայց նաեւ կրնային անոնք մուտք գտած ըլլալ ի Հայս նաեւ Փոխուկայէ կամ ընդհանրապէս Փոքուն Ասիոյ

կողմերէն, ուստի ստացած են առակաները նաեւ Յոյքը: Սակայն Հայկական Ժողովրդական առակաները Հայերէն գրաւոր Հաւաքմանց կորիզը չեն կազման:

Հայ մատենագրութեան մէջ առականը կ'երեւան անձուկ կերպով կապուած այն ազգացութեան հետ զոր ըրած է անոր վրայ յունական կրթութիւնը, եւ այս իմաստով լինովն իրենց վրայ կրնան առնուլ Հայք գաղղկները առական բանին խօսքը թէ՛ քանի որ արուեստից գիւտն առագութեան իրաւունք մըն է, խրատական առասպելն (apologue) Հին Եւսեբիոսի պարտական ենը: Մերձադասպէս է, գարուն երեւցած Հայք մէջ յունարէն լեզուէ թարգմանուած Հաւաքումն Ուշիպոն, որ կը բաղկանար ետովպեան առականերէ հոնորական խմբագրութեամբ: Ատր հետգհետէ յաջորդեցին Հայ թարգմանութիւնները նաեւ ուրիշ ետովպեան առակաց, բայց ոչ պարզ խմբագրութեամբ: Առականութեան գաղղկաց մէջ մոռուիին հրահանգութեան Համար՝ մեծապէս նպաստեց անոնց ընդհանրացման եւ ծաւալելուն Հայք մէջ: Մինչեւ Ժ.Գ. գարուն վերջերն ետովպեան առականերն՝ իրենց սեռին մէջ՝ անպայման կ'իշխէին ի Հայս թէ՛ գաղղկաց եւ թէ՛ մատենագրութեան մէջ: Այս իշխանութեան մասամբ մըցակից էր գուցէ միակ յիշատակարան մը՝ «Բարուախօսն»:

«Բարուախօսն», զոր քանի մը Հայ օրինակներ կ'ընէն այն «Փղապոս» մը, թարգմանուած էր գուցէ ետովպեան առականերէն քիչ մ'աւելի յառաջ: Մեղի ծանօթ օրինակաց թարգմանութիւնն եղած է յունարէնէ: Մեղի Հասած բնագիրը Համեմատաբար լաւ պահուած է, ինչպէս որ նաեւ բուն յիշատակարանն աւելի Հաստատուն եւ որոշ կերպարանք մ'ունի շնորհիւ իւր ինչ-նոյապառակ բովանդակութեան, որ կը պահպանէր զանի կրճատումներէ եւ յաւելումներէ: Սակայն լընթացս ժամանակաց նաեւ հոս մուտք գտան եկամուտ տարներ, ընդհանրապէս անասուն մասին, բայց նաեւ ետովպեան առականեր: Բայց աստի փոփոխութեան ենթարկուեցան «Բարուախօսի» Հիմնական գլուխներն ալ, սակայն այս արդէն դժուարաւ Ժ.Գ. դարէն յառաջ, եւ ըստ ամենայն հաւանականութեան՝ անմիջաբար կամ

1 Եւս. Gul. et Georg. Gul. Whistoni filii, Mosis Chorenensis, Historiae Armenicae Libri III. London 1736, Praef. p. 1.

2 Silvestre de Sacy, ի Թերիօնի Journal des Savants, 1826 (Paris, Avril) p. 241—46.

3 Ուխտանիս Բ, Ե. Գ. Վաղարշապատ 1871, Հատումն Բ, էջ 21—2.

4 Արեւմտեայ Հմմտ. Սքոթ. Եւլ, 5 «Մրամտութիւն նոցա ըստ նմանութեան օձին, որպէս իժի քարքի զի խցեալ է զպահանջ իւր, զի մի լուիցէ զշաշն թովչի ճարտարի» եւնի

1 Եւս. Լաֆոնգէն, Գիրք Գ, առակ Ա, Բնագիրն եւ L'invention des arts étant un droit d'aigresse, Nous devons l'apologue à l'ancienne Grèce: Լաֆոնգէնի Հայ թարգմանքը (Գարապաշեան, Առակք Լաֆոնգէնի, Վիեննա 1894, էջ 69) փոխադրած է իժի իրաւունք անդրանկութեան գիւտ արուեստից: Պարտական ենք զստական ճշմանք Եւսեբիոսի, Եւս:

միջնորդաբար՝ Վարդանայ առական ազգեցուն-
 թեան ներքեւ:

Վարդան Այգեկէ՝ նախ աշխարհիկ քահանայ
 եւ յետոյ մենակեաց ճգնաւոր՝ ԺԳ. դարու
 սկիզբէն հոլանդաւոր հայ քարոզարաններէն էր:
 Իւր իրաւունքը մեծ յաջողութիւն գտան իրենց
 պարզութեամբն ու ոճոյն յստակութեամբն:
 Վարդան ստեղծեց քարոզիկ կամ խրատի նոր
 տեսակ մը՝ ներմուծելով առակներ անոնց մէջ՝
 իմաստները պայծառ պատկերացնելու համար:

Այգեկցի քարոզարանն առականներ չէ
 շարագրած նոյն իսկ այն այլաբանութեանց
 սիրոյն համար. բայց երբ մշակած է առակի
 նիւթեր, փոխ առած է գրաւոր ազգերներէն:
 Իւր հիմնական աղբիւրներն էին եսովական
 առակներն եւ՝ Բարուախօսի, իրաբերեալ նիւ-
 թերի: Ջաստը խրատական վերատակաւ միայն
 գործածելով՝ խրատաբան քարոզիչն փոխ առած
 է ամբողջովին առականոր մասը, հազիւ երբեմն
 իւր կողմանէ անշնան մանրամասնութիւններ
 մուծանելով. սակայն եսովական առականց աշ-
 խարհային յորդորակ-խրատներն եւ՝ Բարուա-
 խօսի, նիւթոց նշանակական մեկնութիւնքն փո-
 խած է հոգեշահ խրատներու եւ բարոյական-
 ներու:

Առականութեան իրքեւ նոր տեսակ մը՝
 Վարդանայ առակները հաճելի եղան հասարա-
 կութեան. տարածուեցան բերանացի ու գրաւոր
 ճամբով՝ շնորհիւ նշանաւոր բարոյագէտին խրատ-
 ներուն: Վարդանայ առակներէն կազմուեցան
 փոքրիկ հաւաքումներ: Մէկ կամ երկու հաւա-
 քումներ ըստ ամենայն հաւանականութեան
 կազմեց ինքը Վարդան, ըստ հետեւորդի անոնք
 Վարդանայ հաւաքումներն են. սակայն աւելին
 կազմեցին ուրիշները հետեւելով Վարդանայ
 օրինակին: Այսու հանդերձ ոչ այս կերպով
 սկստած «Վարդանեան» հաւաքումներն, եւ ոչ
 նոյն իսկ Վարդանի հաւաքումներն հաստատուն կեր-
 պարանք կամ կազմակերպութիւն մ'ունէին:
 Յատկանշանական էին առականութիւնըն:
 Աստի՜՜ եթէ Հնգամեցին ալ մեր հաւաքմանց
 կորիզը, բայց եւ այդպէս եղան մանախոյ սերմ
 որմէ աճեցաւ ծառն իւր ճիւղերով, այսինքն՝
 բազմատեսակ «Հաւաքում» մակոյց Վարդանայ,
 Վարդանայ առական երեւմամբը հայկական
 առականոր գրականութեան մէջ նոր ճիւղ մ'ալ
 սկսաւ:

Վարդանայ բազմաթիւ անանուն հետեւող-
 ներ գտնուեցան: Վարդանայ առական յայն-
 դու թիւերը զուգագիպեցաւ առականց ու զրուցաց

ընդհանուր յափշտակութեան ԺԲ— ԺԳ. դարե-
 րուն: Ասոնց բազմապատկեւրուն եւ տարածման
 նպատակը նաեւ դպրոցը: Գալոցական շրջան-
 ներու մէջ, հայ կղերականաց քով սկսան երեւալ
 նորանոր օրինակներ առական Վարդանայ, սկսան
 անոնցմէ հաւաքմունք կազմուիլ, մասամբ օժան-
 դակութեամբ քարոզաց: Չբաւականանալով
 Վարդանայ պատրաստ առակներով, ձեռք դար-
 կին կղերականը շարագրել առականութիւն-
 ներ՝ Վարդանայ գլխաւոր աղբիւրաց հիման վրայ,
 այսինքն եսովական առականց եւ՝ Բարուախօսի,
 նիւթերուն: Այս կերպով կարգաւ Վարդանայ
 առակներէն սկսան երեւանգալ՝ Վարդանեաններ,
 կազմելով Վարդանայ առականութեանց հետ
 ի միասին հիմնական խաւ մը հետեւող հաւաք-
 մանց մէջ: Աստի՜՜ ըստ ժամանաբար բազմատեսակ եղան
 խրատականները, անոնց մէջ մտան քաղաքային
 եւ ընդհանրապէս աշխարհական ատաղձանիւթեր
 (moult)՝ Բիշ մ'եղքը հիմնական խաւը կուտա-
 կուեցաւ եկամուտ տարներով: Վարդանեան
 հաւաքմանց մէջ հիմնական խաւին վրայ սկսան
 կազմուիլ նոր խաւեր՝ ճոխացած եսովական
 առակներէ, Բարուախօսէ, Միխիմարայ Գոչի
 առակներէ, հոգեշահ եւ այլ զրոյցներէ, եւ
 վերնապէս Ժողովրդական առակներէ եւ հե-
 քեաթներէ: Փոխադարձաբար նոյն Վարդանեան
 հաւաքմանց խաւերն սկսան սուղիլ յիշեալ
 աղբիւրց մէջ: Բայց Վարդանեան հաւաքմունք
 ազգած են մանաւանդ համացել գրաւոր յի-
 շատակարանաց ճակատագրին վրայ:

Եսովական առակներն ըստ ամենայն հաւա-
 նականութեան՝ գալոցներէն վտարուեցան Վար-
 դանեան առակներովն: Եսովայ նշանաւոր նաեւ
 գրականութեան՝ մէջ: Եսովական առակները
 մեղի չեն հասած անկախ օրինակներով. Վար-
 դանեան առականց հաւաքմունք կլլած են եսով-
 ական ամէն առակները, նաեւ անոնք որ փոխ-
 կերպուած չէին Վարդանեան առականց: Միայն
 Ողիմպիական տախտակ փոքրիկ հաւաքման բազմ-
 մամբ, գլխաւորաբար Վարդանեան առակներուն
 միջոցով, եւ երբեմն անոնց յաւելուած եղած է:

«Բարուախօսն», ալ ձգուած է դէպ ի
 «Վարդանայ առական հաւաքմունք», կամ՝
 պարզ եւ ճշգրտեցն ըսելով՝ Վարդանեան
 հաւաքմանց մէջ: Պատահած է որ Բարուախօսն
 ամբողջովին կլլուած է որեւէ Վարդանեան հաւա-
 քմանէ մը. աւելի յաճախ Բարուախօսն փերա-
 բերեալ մասեր անշատուած մուծուած են Վար-

դանեան հաւաքմանց մէջ՝ անդառնալի կերպով՝ Հակագարձ ազդեցութիւնն ալ եղած է, այսինքն՝ Վարդանեան՝ որոնց մէջ նաեւ Վարդանայ՝ առակները մտած են «Բարոյախօս» ին մէջ։ Հետաքրքրական կէտ մըն է որ Բարոյախօսի անըստուած կողմերն՝ ըստ երեւութիւն խմբագրուած են Վարդանեան առակաց ոգւովն, եւ այն առեն ժողովրդական յիշատակարանին նշանակական մեկութիւնըն ընդունած են Վարդանեան յորդորակներու նկարագիրը։

Նոյն ժամանակ, մեծաւորապէս Ժ. Գրուռն, արգէն գոյութիւն ունէր ուրիշ արատագրութիւն մ'ալ Հայկական առակաւոր գրականութեան, այսինքն ինքնագիր հաւաքումն առակաց՝ զոր Միխիմարայ Գոշի († 1213) կ'ընծայէ աւանդութիւնը, առկալն երկրպէսի։ Միխիմարայ Գոշի առակները գործածած են Վարդանեան հաւաքմանց կազմողները, պատրաստ նիւթ գտնելով զայն, երբեմն առանց որեւէ էական ձեւափոխութեան մ'առնելով զանոնք։

Աստիճանաբար ցամաքեցան առակները. Վարդանայ հետեւողներն գրաւելու առնելու բան չմնաց. նստովեան առակները գոցէ նոյնպէս կ'ընուած լինցած էին Վարդանեան առակաւորաց մէջ սկսած կրկին մշտուիլով առնէ կարգի պատմութիւններ։ Հայ գրականութեան մէջ կային հաւաքումներ հոգեւոյճ, խրատական եւ հետաքրքրական նիւթերու։ Առողջ որ իրենց արդի ծաւալով ու ճիշտութեամբ կը գտնուէին Վարդանեան հաւաքմանց կազմողներուն առջեւ, ստանալով Վարդանեան առակաց կաղապարեալ ձեւը՝ մուծուեցան Վարդանեան հաւաքմանց մէջ։ Սակայն վերջապէս Վարդանեան հաւաքմանց ալ զարգրեան բացառապէս խրատական յիշատակարանաց դերը խաղալէն, եւ անգամ մ'որ Վարդանեան հաւաքմանց մէջ մուտք գտան օտար եւ եկամուտ առարներ այնպիսի ընդարձակ չափով, զորս ինչէր ստճման զննվ վերջոյճ հոսանքն։ Ներս խուժեցին առնէ կարգի զըզոյններ ու մանրալէպներ, եւ առնէ կողմանէ՝ ոչ միայն գրգռելէն, այլ նաեւ ժողովրդէն։ Սակայն անգիր գպրութեան եւ ի մասնաւորի կենդանական աշխարհէն՝ ժողովրդական առասպելներուն ու շարքութիւն գարձուեցաւ նաեւ ուրիշ պատճառաւ։

Եթէ ոչ կենդանական վիպասանութիւն, գոնէ կենդանական առասպելներ չգաղթեցան Հայոց քով ապրելէ քրիստոնէական շրջանիւ ալ, թէպէտ եւ Հայածուած քրիստոնէական քաղաքակրթութեան նախանմայրներուն կողմանէ եւ

անտարբեր նպուած կամ արհամարհուած կրթութեան գոտակարգներէն։ Բայց երբ առհասարակ միջինդարուն հայ մատենագրութեան առականալուն հետ իրեն ճամբայ բացաւ ժողովրդական հոսանքը Վարդանեան հաւաքմանց մէջ, այն ժամանակ նոյն ճամբով անոնց մէջ մտաւ նաեւ հոսանքն ժողովրդական ստեղծագործութեան կենդանական առասպելներ, ըսինք որ այս ժողովրդական առասպելաց, թերեւս հայկական ժողովրդեան կենդանական վէպին բեկորներուն, ազդեցութիւնն երկու տեսակ է։ Մէկ կողմանէ դաւ։ որ առակները բացատրութեան, մասամբ նաեւ բովանդակութեան մասին ենթարկուեցան ժողովրդական խմբագրութեան մ'առնելի կամ նուազ մարմաւոր ժողովրդական զուգահեռներուն (parallèle) ազդեցութեան ներքեւ։ Միւս կողմանէ հաւաքմանց մէջ մուծուեցան առաջին անգամ ժողովրդական առակներ, Վարդանեան առակներու ձեւին վերածուած կամ միայն փոխադրուած միջինդարեան գրաւոր լեզուին։

Մեր այս յիշատակարանաց որակական վերանորոգեան հետ համաժամանակեան է նաեւ անոնց քանակական զարգացումն։ Հնացոյն հաւաքումներն ոչ միայն պարզ էին պարունակութեամբ, այլ նաեւ փոքրիկ ծաւալով, աստիճանաբար փոքրիկ Վարդանեան հաւաքումներն խառնուեցան միացան իրարու, եւ այն առեն այս խառնուած գումարմանց մէջ իրեան եկան նաեւ մարդկական խումբեր հետաքրքրական նիւթերու՝ քաղաւած նոյն կարգի հաւաքումներէ։ Այս առնուած արդիւնքն եղան ընդարձակ հաւաքումներ զարնալան արկերով։ Զանազանութիւնը յառաջ կու գար նախ գումարմանց, փոքրիկ հաւաքմանց ընտրութեան պէսպիսութենէն, եւ երկրորդ միւնչոյն գումարմանց պէսպէս խմբագրութիւններէն։ Ժ. Գրուռն, թերեւս Ժ. Ին վերջերքը, Վարդանեան հաւաքումներ սկսան քարանալ՝ իրենց անգամ մ'ընդունած ձեւերուն մէջ ստանալով պնդանալով։ Յիշատակարանաց այս անագանագոյն տեսակները, իւրաքանչիւր «Հաւաքումն առակաց Վարդանայ, կամ ուրիշ խորագրով, երբեմն նաեւ առանց անուանակոչութեան, շարունակեցին ընդ հայնարանալ ժողովրդականանալ ի հայրենիս, եւ շատերը նաեւ այսօր կ'ապրին հոն բնիկ բերան փոխանցմամբ՝ ցուցընելով միանգամայն իրենց ծագումը։ Իրենց կարգին նաեւ ընդարձակ հաւաքումներէն քաղաւածներն եղան, առնէ մէկն իւր ինքնակաց յիշատակարանի մը փոխարկուելով։ Այն առեն

տեղի ունեցաւ նաեւ զանազան տեսակներու (տիպերու) զիրար խառնելու կարելիք:

Պարզանեան այս տեսակ հաւաքմանց մին, որ ծանօթ է «Ալտ-Է-Կլէր», անուանակոչուած թեմք, չորս անգամ հրատարակուեցաւ ժնդարուն երկրորդ կիսուն տպագրութեամբ, որ վերջապէս կասեցուց արգելեց վերջնականապէս հաւաքմանց անդրադրոյն զարգացումն, եւ դարձեալ քիչ չնպաստեց իւր մէջ բովանդակուած առկաւոր նիւթերուն Հայոց մէջ տարածուելուն: Սակայն նոյն հաւաքման գլխաւոր նշանակութիւնը կը կայանայ յայնմ որ հանրամատչելի գիրք մ'եղաւ իւր նիւթ խրատական եւ հետաքրքրական ընթերցանութեան, որով նաեւ երևցաւ. Հայաստանէ ալ դուրս: Արգելադրել ալ Ալտ-Է-Կլէրն անցաւ Հայաստանի սահմաններէն ալ անդին՝ դրացի քրիստոնեայ ազգաց՝ Ասորիք ու Վրաստան, թարգմանուելով արաբերէն եւ իւրեքէն լեզուներու: — Ասով կ'աւարտի մեր հաւաքմանց պատմութիւնը:

(Ըրթնալիւն)

Հ. Յ. Տ.

Պ Ա Տ Մ Ա Ա Ն

ԵԿԵՄԵՐԹԻՊՈԼՍՈՅ ՀՈՅՈՒՄ ԱՅՈՅ ՎՃՃԻՐԻՆԻՐԵՆ ԵՒ ՈՒՐԻՑ ԲՆԵՐՈՒ ՆԿԱՑՈՒՄ ՏՐԱՐԻՑ ԸՍԵՆԵՍԵԼ ՊՈՏՃԵՆՆԵՐՆ ԻՒ ՀՐԾՄԱՆԳԻՐՆԵՐԸ

Մարգարիտը՝ ծովուն յասակը կը հանգչի: Լեռանց միոյն խորքերուն ժայռերուն մէջ ծածկուած ու չկարծուած կիզահողէն կ'ելլէ ազամանդը:

Բովազործներն՝ որչափ որ աւելի կը մտնեն հանքերուն մանուածապատ ճամբաներուն մէջ, որչափ որ մեծ է իրենց յարստեւութիւնն — ու տոկուն՝ իրենց գիմացկունութիւնն իրենց գործքին մէջ, այնչափ աւելի արգիւնաւոր է իրենց քրտինքն, այնչափ աւելի մեծ է իրենց աշխատութեան վարձքը: Աղէզ գիտեն իրենք, թէ հոն վարը միայն կրնան հասնիլ անանկ աշուտական մետաղներու, վարը միայն կրնան գտնել անանկ պատուական հանքեր, որոնք երկրի վերին երեսին վրայ չեն քանուիր: . . .

Հարկ է որ — չսպասելով անապահով ապագային — պատահ հերկան անոր գործածելը, որ մեր նախնիներէն մեզի մնացած վաղեմի յիշատակաց մնացորդներուն բեկորները ժողո-

վենք ու գործքերն անմահացնենք: Ասոր կը պարտաւորեն զմեզ մեր անձին տէրը՝ մեր երկրին ու մեր ազգին ունեցած անշնչելի յիշատակն եւ անշնչանելի յարուժը:

Մեր անունն այն ատեն միայն կրնանք անշաղկապ պահել, մեր պարտաւորութիւնն այն ատեն միայն կրնանք կատարած համարիլ — ընդհանուր ճանաչողութեան այն ատեն միայն կրնանք արժանանալ, երբ մեր նախնիներուն յիշատակն անմոռաց կը պահենք, չէ՛ թէ միայն մեր օրտին ու մոքին՝ հազաւ նսեմ մեր ընկերական կենաց մէջ — աշխարհիս առջեւը:

Ամէն բան պատուական է, ինչ որ անցած ժամանակներուն ակունքներէն մեզի հասած, մնացած է:

Մեր աշխատութիւնը — մեր նախնիներուն գործքերը նորոգելով եւ զանոնք քովէ քով բերելով ու երեւան հանելով — կը լլայ մեզի աւելի սիրելի եւ ընթերցողաց անտարակոյս աւելի հետաքրքիր:

Ուստի առաջիկայ գործքիս պաշտօնն ըլլայ՝ մէկ կողմանէ զարթոցանել ճշմարիտ եւանդ ու յարգ ներկայ սերնդեան մէջ՝ անցած ժամանակներէն մեզի մնացած բերքերուն ու պտուղներուն ու մէկալ կողմանէ ճշմարտել՝ մեզի հետ ապրող ու մեր ետեւէն եկող ծննդոց, որ ատեն մը Դրանսիականից եւ ի մասնաւորի Եղիսարեթուպոլսոյ ազգայինք, բաւական նշանաւոր տեղ մը բունեն են ազգային պատմութեան մէջ: —

Նուիրենք ուրեմն առաջիկայ գրութեան առաջին տողերը — Դրանսիականից վերին կառավարութենէն ու զինուորական իշխանութենէն — Եղիսարեթուպոլսոյ ազգայնաց՝ վաճառականութեան ու այլեւայլ բաներու նկատմամբ տրուած արտօմութեանց, պատճեններու եւ հրամանագիրներու: Անցնիմք անկից ետքն, իրենց արուեստական ու հոգեւոր ընկերութիւններուն, եկեղեցական ու քաղաքային ներքին կենացը, քաղաքաշինութեան կանոններուն եւ կարգադրութեանց, իրենց մասւորական զարգացմանը, բանի մ'ազգաւոր Հայոց հիմնարկութեանցը, կայսերական առանձնաշնորհութեան կոնդակաց եւ հրապարակական յիշատակարանաց: Եւ փակենք ըսելիքնիս անով թէ ինչ է Եղիսարեթուպոլսոյ այսօրուան ազգայնաց անասիճանի նուազելուն, եւ ազգայնութեան ուշոյն՝ այնչափ ինչապուն պատճառը:

* * *